

Ivan SIVRIĆ
Mostar

FRA VENDELIN VASILJ Neki pogledi na filozofiju komunizma i odnose prema vjeri*

Sažetak

U članku se predstavljaju, uz kratak životopis, pogledi fra Vendelina Vasilja na komunistički svjetonazor. Predočene su osnovne odrednice njegovih dvaju djela: Filozofija komunizma i Komunizam i vjera, knjigâ koje ovdašnja stručna, znanstvena i filozofska javnost nije poznavala. Predstavljen je i kontekst u kojemu su djela nastala, posebice uzevši u obzir zanemarivanje kršćanskoga socijalnog nauka dugi niz desetljeća od bivše službene znanosti. Naglašavanjem autorova istraživačkog diskursa koji je bio moguć zbog njegova neposrednog uvida u izvornu marksističku literaturu, odnosno uvida u istom objavljene spise mladoga Marksa i Engelsa, a za koje glavni protagonisti komunističke ideologije do tada nisu znali, želi se ponuditi drukčija slika od danas prevladavajuće o duhovnoj i filozofskoj klimi u tom razdoblju. Uz Vasiljeve poglede nude se i određeni komentari iz domaćega teološko-filozofskog pristupa s obzirom na marksistički odgovor na težišna životna i filozofska pitanja.

Ključne riječi: vjera, komunizam, filozofija, bezboštvo, teorija, praksa, revolucija.

* O ovoj temi i fra Vendelinu Vasilju pisao sam prije desetak godina. O tomu vidjeti Ivan SIVRIĆ, *Rasprave i antirasprave – Mali ogleđi o Hrvatima s ovoga svijeta*, Matica hrvatska Mostar, 2001, str. 189-230.

1. Status quaestionis

Ovdašnja javnost uglavnom ne zna za ime fra Vendelina Vasilja, doktora sociologije i obaju prava.¹ Na moguće pitanje je li danas opravdano pisati o autorima koji se nisu nametnuli svome vremenu i temama koje nemaju prvotnu aktualnost, odgovoram dakle potvrdno. Razloge nalažim u uvjerenju prema kojemu autor ne snosi odgovornost što njegovi suvremenici nisu pridavali dostatnu pozornost njegovu djelu, a u vezi s drugim dovoljno je reći kako aktualnost tema ne proizvodi jedino dnevna potreba jer su neke, ovisno o njihovom sadržaju, trajno aktualne. Kada zabilježimo neku misao, ona trajno svjedoči o vremenu u kojemu je nastala i autoru koji ju je izrekao, pod uvjetom da pronade svoga čitatelja. Ako uspijeva oživjeti interes za svoj smisao bilo kada, onda je zasigurno aktualna, osobito ako bar djelomice pomaže rasvjetljavanju onoga čime se bavi.

1 Fra Vendelin Vasilj rođen je u Međugorju 24. svibnja 1909. od oca Andre (Tôšića) i majke Kate (rođ. Čavar). Kršteno mu je ime Franjo. Osnovnu je školu pohađao u rodnom mjestu, a ujesen 1920. godine u Širokom Brijegu nastavio je školovanje u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji. U novicijat je stupio 1926. godine i dobio ime Vendelin. Nakon završene gimnazije, 1929., studira na Franjevačkoj bogosloviji u Mostaru. Poslije ređenja za svećenika, 1932., nastavlja studij u Parizu. Slijedi doktorska radnja iz kanonskoga prava: *Le Tiers-Ordre Seculier de s. Francois d' Assise: Etude sur ses origines et son developpment juridique*, a zatim doktorska radnja iz sociologije: *L'ATHEISME BOLCHEVISTE. Sa doctrine. Ses methodes. Ses dangers* (obje na francuskom jeziku). U Hercegovinu se vratio 1937. godine i počeo predavati na Franjevačkoj bogosloviji. Za tajnika Biskupskoga ordinarijata postavljen je 1938. (na toj je funkciji bio do 1945.) i iste je godine imenovan urednikom *Kršćanske obitelji* koju je uređivao do 1945., kada je prestala izlaziti. Tim pučkih misionara stvorio je 1940. godine. Bio je vrlo aktivan u Napretku. Seriju "Savremena pitanja" pokrenuo je 1944. godine. Kao prvi broj tiskao je dio svoje doktorske radnje pod naslovom *Filozofija komunizma*, a drugi svezak *Komunizam i obitelj*, iako otiskan, zbog poznatih događanja nije ugledao svjetlo javnosti.

Ljeti 1945. prešao je u Italiju (samostan Porciunkuli-Asiz), da bi 1946. godine prešao Atlantik. U SAD-u, tijekom 25 godina života, bio je 18 godina u upravi Kustodije, 6 godina vijećnik, 3 godine gvardijan (gvardijan na Ellis Ave, kustod u Gulf Breeze u Floridi i Beaver Falls u Pennsylvaniji, župnik u Millwaukee te Chicago).

Objavio je četiri knjige: *Filozofija komunizma*, Savremena pitanja, Mostar, 1944.; *Komunizam i obitelj*, Savremena pitanja, Mostar, 1945.; *Komunizam i vjera*, Chicago, 1950. i *Život Blažene Djevice Marije*, Chicago, 1950. Osim toga, objavio je brojne članke po raznim revijama, a prema ocjeni njegove subraće najviše je pridonio kao urednik *Kršćanske obitelji* (1938.-1945.) i *Hrvatskoga katoličkog glasnika* (u Chicagu 1950.-1952. i 1961.-1967.). Pisao je mnogo, ali je pisanu riječ smatrao drugorazrednim sredstvom pastorizacije. Umro je 2. siječnja 1971. u bolnici Loyola Medical Center u Chicagu. Izvor: *Shematizam Franjevačke provincije Marijina uznesenja u Mostaru*.

Djelo fra Vendelina Vasilja zasluđuje dakle povratak na prostor odakle potječe i ljudima kojima je namijenjeno. Tako je i temeljna zadaća ovoga priloga predstaviti domaćim čitateljima *Filozofiju komunizma* (izd. Savremena pitanja, svezak 43., Mostar, 1944.) i *Komunizam i vjeru* (Chicago, 1950.), dva nama dostupna djela koja su u vrtlogu zbivanja bila izgubljena pa zaboravljena.

2. Doktor sociologije i obaju prava i Filozofija komunizma

Fra Vendelin Vasilj želi komunističku filozofiju, kao temelj i podlogu svega komunističkog zbivanja, prikazati “vjerno i objektivno, onakvu kakva jest, bez pretjerivanja i bez ublažavanja”.² Kao otvoreni protivnik “strašne opasnosti pred kojom stojimo”,³ u kritici će se, dosljedno rečenomu, služiti brojnomo citatima Marksa, Engelsa, Lenjina, Staljina, Buharina, Plehanova i drugih, sa svrhom objektivnoga prikazivanja službene filozofije toga pokreta.⁴ U vezi s tim njega ne zanimaju unutarnja neslaganja među prvacima komunističke filozofije poručujući im da se “slijepo ne zanose za onim što ne poznaju i s čime se ne slađu”.⁵ Vasilj uočava da je ta filozofija, odnosno takav nazor na svijet, onaj temelj na kojemu se gradila komunistička politička, gospodarska, vojnička i društvena moć.

U preglednoj studiji redaju se poglavlja od “Komunizma i filozofije”, preko “Postanka komunističkog materijalizma”, “Komunističkoga materijalizma”, “Dijalektičkoga materijalizma”, “Historijskoga materijalizma” do “Komunističkoga pojma čovjeka i društva”. Uočljiv je skolastički pristup. Bjelodano je međutim kako skolastički mlin “melje” i tzv. znanstveni socijalizam ukazujući na njegove nedosljednosti, nelogičnosti, proturječja, pa čak i gluposti. Primjerice, danas prilično cinično zvuči Lenjinova izreka da “svatko mora misliti svojom glavom i držati je čvr-

2 Vendelin VASILJ, *Filozofija komunizma*, Savremena pitanja, Mostar, 1944., str. 6.

3 *Isto*, str. 5.

4 Od ostalih autora koje Vasilj citira spominjem sljedeće: Sorel, B. Souvarine, Berdiaeff, Otto Ruhle, B. Heimann, L. Feuerbach, S. Mirsky, I. Reinke, W. Berndt, M. Blažić, M. Plank, Eymieu, Zinovjev, Fülöp-Müller, G. Rist, Gurian i J. Makanec. Ovdje ne spominjem one autore na koje se poziva u tekstu, a ne navodi uvijek djelo na koje se poziva.

5 V. VASILJ, *nav. dj.*, str. 6.

sto na svojim ramenima”, a onodobnim protivnicima i pristašama komunizma izgledala je kao svjedodžba o slobodi mišljenja.⁶ Danas znademo kako je bilo relativno lako misliti svojom glavom, ali ju nije bilo lako održati na svojim ramenima. Vladajuća je garnitura mnogo lakše oprala veliku političku ili gospodarsku pogrešku nego i najmanje neslaganje s mišljenjem vođa. U prilog tomu navedeni su primjeri: Plehanova, Buharina, Bogdanova, Lunačarskoga, Deborina, Trockoga, Riazanova, Kamnjeva i Zinovjeva; neki su ekskomunicirani, a neki pogubljeni. O velikim se čistkama u to vrijeme nije znalo ni u Rusiji, ni u Francuskoj, ni u ostatku svijeta. Međutim, Vasiljevi se zaključci podudaraju s činjenicama i uvelike anticipiraju predstojeće događaje.

Govoreći o idejnim temeljima komunizma, Vasilj tvrdi kako pragmatizam revolucionarne borbe prezire spekulativnu filozofiju. Komunisti se vesele samo onoj spoznaji istine koja je “oruđe revolucionarne borbe”, a osnova je u poznatoj Marksovoj rečenici: “Filozofi su do sada svijet samo različito tumačili, a radi se o tome da se on promijeni” (11. teza o Feuerbachu) koju je Lenjin često ponavljao. Inače, svako je spekulativno razmišljanje u komunista izazivalo odvratnost i podsjećalo ih na religiju i klanjanje Bogu.

Prema Vasilju, komunizam nije “čisto ruska pojava” nego je, “da se slikovito izrazimo, otrovna gljiva europskog zapada, izbačena na rusko bunjište, gdje je našla neobično plodno tlo za umnoženje”.⁷ U ovom poglavlju precizno se navode osnovni podatci o životu Marksa, Engelsa i Lenjina, njihovu spisateljskom radu i drugom djelovanju te se sažeto predstavljaju Hegelov dijalektički idealizam, Hegelova ljevica, Feuerbach i njegovi učenici. Poslije iscrpnoga prikaza Vasilj Marksa ocjenjuje kao jednostrana čovjeka knjige koji ne poznaje životnu stvarnost i ne snalazi se u životnim poteškoćama; kao umišljena “proroka revolucije” koji “proriče svjetsku revoluciju 1848., 1856., 1863., 1866., 1867., ali se uvijek prevario”. Engelsa prikazuje kao najvjernijega Marksova pomagača i suradnika koji također nije dočekao ostvarenje “ni jednog od zajedničkih proro-

6 Kompletan citat glasi: “Mi nećemo da se sve tvrdnje primaju zatvorenih očiju i da sve bude predmet slijepe vjere. Svatko mora misliti svojom glavom i držati je čvrsto na svojim ramenima.” V. VASILJ, *nav. dj.*, str. 15.

7 *Nav. mj.*

čanstava”. Lenjina je Vasilj ocijenio kao onoga koji je ispravno shvatio i primijenio marksistički sustav i “pokazao pravu marksističku revolucionarnu metodu”. Nije volio teoriju, osim marksističke. Bio je fanatičan vjernik marksističkih dogmâ želeći ih primijeniti ne samo u Rusiji nego i na cijelome svijetu. “Da to postigne, on nije uzmicao ni pred kakvom nepravdom. On se dao na ostvarenje tog cilja sa željeznom voljom, sa zanosom ruskog fanatika, koji je bio čvrsto uvjeren da širi istinu, koja će spasiti čovječanstvo. Nikakav moralni osjećaj ni sentimentalnost ne bi ga mogli zaustaviti na putu k postavljenom cilju.”⁸

Vendelin Vasilj prihvaća tvrdnju kako se u marksističkom svjetonazoru ne radi o “vulgarnom materijalizmu”. Temeljno pitanje ove filozofije, tj. odnos između duha i materije, marksisti razrješuju dajući prednost materiji. No, Vasilj smatra da je takav stav kao “kula ni na nebu ni na zemlji” jer ne može odgovoriti na pitanja o svrhovitosti i uzročnosti, a ni na druga temeljna filozofska pitanja.

Vasilj drži da je podjela filozofskih sustava na dva tabora proizvoljno i naivno Engelsovo djelo, koji se vjerojatno upravljao njemačkom filozofijom 19. stoljeća, a ona je “odijelila duh od prirode kolebajući se između materijalizma i idealizma, pa komunistički učitelji dijele filozofiju svih naroda i svih vremena na samo dvije oprečne grupe: Materijalizam, koji se isključivo oslanja na materiju, i idealizam koji se isključivo oslanja na duh, na ideju.”⁹ Marksizam, kaže Vendelin Vasilj, poznaje još jedan sustav – agnosticizam, ali i njega kategorički odbacuje.

Međutim, u studiji se priznaje da marksizam ne pristaje na materijalistički determinizam, nego ga otvoreno pobija. “Oni [Marks, Engels, Lenjin] priznaju da prirodni zakon i okolnosti utječu na ljude, ali su opet ljudi pozvani da tim prirodnim okolnostima daju smjer i poštuju ih.” Opstanak duha koji bi bio neovisan o materiji marksisti kategorički niječu, pa tako *credo* komunističkoga materijalizma glasi: *In principio erat materia – mater, et omnia per ipsam facta sunt.*¹⁰

8 *Isto*, str. 38.

9 *Isto*, str. 49.

10 “U početku bijaše materija – majka, i po njoj su sve stvari nastale.”

Kada je riječ o spoznaji, komunisti “s nečuvenom lakoćom rješavaju jedan od najtežih problema filozofije”. Navodeći citate iz *Njemačke ideologije* i *Anti Dühringa*, Vasilj upozorava na staru pogrješku isključivosti (“Biti realist, znači priznati objektivnu istinu, koja nam se objavljuje preko naših osjetila”, Lenjin), čime se ponavlja pogrješka idealista koji se oslanjaju samo na razum. No, posebno je sporan kriterij istine – svijest proleterske klase koja je navodno slobodna od svih iluzija. Vasilju je osobito čudan zaključak da apsolutnu istinu može spoznati samo proletarijat pa “svaka svijest koja se ne bi slagala s materijalnom stvarnošću i sa sviješću proletarijata, jest obična obmana”.¹¹ A proletersku se svijest teško definira jer se tu ne radi o svijesti pojedinca sadašnjih proletera, nego je to “svijest mesijanskog proletarijata”. Ako taj proletarijat kao nositelj te svijesti uopće postoji, onda on, prema Vasilju, postoji samo kao ideja koja se ne može spoznavati ni intelektualno ni eksperimentalno, nego se u nju jednostavno mora vjerovati. Vasilj naslućuje da se pod tom sviješću možda krije službeno mišljenje stranke. Ostaju dva moguća ishoda ove nejasnoće: ili se pobija sav materijalistički sustav, ili se mišljenju nameće diktatura.

U vezi sa slobodom volje Vasilj kaže kako je svakome jasno da ljudi sebi postavljaju ciljeve i nastoje ih postići. Marksisti ljudsku volju podređuju tako da ljudi “baš tako i tako moraju misliti, htjeti i raditi, a ne drugačije”. Iz Marksove misli da se sloboda sastoji “u razumijevanju potrebe” Vasilj zaključuje da ono što se inače naziva slobodom volje uopće ne pripada volji nego je proizvod razuma. Takav način mišljenja, tj. da se ljudsko uviđanje opravdanosti neke nužnosti naziva slobodnom voljom, može svatko pobiti svojim pojedinačnim iskustvom.

Budući da se marksisti vrlo bučno pozivaju na znanost i znanstvenike, Vasilj najprije upućuje na stavove poznatih znanstvenika u vezi s postojanjem svrhovitosti u svijetu, a potom navodi opširan citat iz *Teorije historijskog materijalizma* (Buharin) kao primjer “naivnosti i nepristojnosti” koja karakterizira “filozofa i bijedu njegove filozofije”. Buharin prihvaćanje svrhovitosti pripisuje samo divljacima smatrajući da se znanost o svrhovitosti oslanja na vjeru, a to prenosi na cijeli svijet,

11 *Isto*, str. 56.

barbarske odnose i ropstvo. Po njemu, svaka teleologija vodi u teologiju. Na to Vasilj odgovara da se “nauka o svrhovitosti u svijetu oslanja” “na znanost, a vjera tu znanstvenu istinu samo prima i služi se njome, a ne odbacuje je kukavički kao ‘znanstveni socijalizam,’ koji joj se protivi jedino iz straha da bi morao priznati opstanak Onoga, koji je tu svrhovitost postavio u svijet – Boga.”¹²

U ime znanosti komunistički filozofi niječu Božju opstojnost namećući stav da znanost i svi istinski znanstvenici upućuju i vode u ateizam. Budući da u stvarnosti tomu nije tako, marksisti time “izriču svoju vlastitu osudu”. Takvim govorom oni zapravo žele dovesti u pitanje opće povjerenje u razum koji je navodno kroz svu povijest bio u zabludi, sve do pojave komunističkih filozofa.¹³

Borba oko znanosti nastavlja se i u stavu o postojanju savršenoga reda u svemiru. Dok je za vjernike to očit dokaz o Božjoj opstojnosti, taj je red za komuniste nadomjestak Boga. Komunisti se pozivaju na nepromjenjive prirodne zakone koji vladaju svemirom, a to, prema Vasilju, izravno opovrgava materijalističku teoriju:

Utvrditi da u materijalnom svijetu vladaju zakoni, zar to ne znači materiju podložiti duhu (...) ako pođemo od elementarnih prirodnih zakona, na komplicirane zakone kemije, mineralogije, života i komunikacija života na zakonima psihologije i morala, tko ne bi opazio, kako u neizmjernost raste apsurdnost tvrdnje da sve potječe od materije koja navodno u sebi nema nikakve svrhovitosti.¹⁴

U poglavlju “Dijalektički materijalizam” ukazuje se na čudnovatost toga učenja, osobito s obzirom na bitno svojstvo materije, gibanje “koje se ravna po vječnim i nepromjenjivim dijalektičkim zakonima”. Marksisti nisu istraživali gibanje nego su se oslonili na filozofski sustav koji je oprečan njihovu materijalizmu – Hegelov idealizam. Marks je, smatraju

¹² *Isto*, str. 63.

¹³ Vasilj navodi podatke istraživanja o religioznosti znanstvenika Francuza Eymicua. Ta statistika pokazuje sljedeće: od 150 učenjaka iz 19. stoljeća koji se smatraju osnivačima raznih prirodnih znanosti za 13 se ne zna kakvo je njihovo vjersko osvjedočenje, 9 je indiferentnih, 5 je ateista, a 123 javno je očitovalo svoju vjeru. Vasilj ovaj podatak navodi s razlogom jer je komunistička propaganda nametnula uvjerenje kako svi znanstvenici pobijaju vjeru.

¹⁴ V. VASILJ, *nav. dj.*, str. 63.

komunisti, postavio na noge dijalektiku koja je bila izvrnuta na glavu ukazavši na to da svijet treba promatrati kao proces, a ne kao skup završenih stvari. Usprkos povremenim zastojima ili nazadovanjima, svijet ide prema stalnom napretku i razvitku. Smatrajući materijalističku dijalektiku filozofskim remekdjelom, komunisti osnovnu svrhu ove igre usmjeruju prema jednoj jedinoj sigurnosti – “crvenom zemaljskom raj”, a u tome nema baš ništa znanstvenoga, smatra Vendelin Vasilj.¹⁵

Historijski je materijalizam filozofsko-socijalna znanost komunizma. Na početku ovoga poglavlja upućuje se na marksistički stav koji kaže kako njih “kao ljude znanosti ne zanima društvena pravda, bogatstvo i jednakost ljudi, niti to što bi bilo pravednije i idealnije”¹⁶ jer ih zanima stvarnost kakva jest, a oni je tumače prema zakonima dijalektičkoga “znanstvenog materijalizma”. Komunizam se shvaća kao praktičan sustav. Upućuje se na glavna djela Marksa i Engelsa u kojima se izlažu temeljne odrednice historijskoga materijalizma. U analizi navoda iz poznatoga “Predgovora” koja slijedi ističe se kako marksizam veliku važnost pridaje geografskom materijalizmu. Za Vasilja je to polazna točka historijskoga materijalizma. Važnost geografskoga položaja dobiva na značenju uvođenjem *rada* koji reagira na geografski položaj, “na prirodu kao samorodnu proizvodnju”, što postaje glavnim činiteljem u povijesti i određuje ideološku nadgradnju kao i samoga čovjeka. Tako se rađaju misao, znanje i znanost te sav društveni život, a sve se to razvija prema potrebama materijalne proizvodnje. No, ako se ide dosljedno u ovakvoj logici, onda će se doći do stava kako tehnički, kemijski i fizikalni napredak proizvodi principe tehnike, kemije i fizike, pa se tako i astronomija razvija iz potrebe za orijentacijom, a ne iz spekulativnih znanosti.

Geografski položaj, prema Vasilju, utječe na proizvodnju, ali ne u mjeri u kojoj to komunisti žele. A na ukupan društveni život utječe još manje.¹⁷

15 “Ovakav dijalektički materijalizam je sam po sebi nerazumljiv radi jasnog i jednostavnog razloga što je u sebi proturječan jer pripušta i postavlja u materiju element koji joj je sasvim tuđ, a dijalektički ga materijalizam smatra identičnim s materijom – naime samosvojno gibanje”. *Isto*, str. 75.

16 *Isto*, str. 77.

17 Vasilj navodi primjer Grčke koja ima izniman geografski položaj, ali je kulturno i tehnički nazadna u odnosu na Švicarsku koja je na slabom geografskom položaju kulturno, tehnički i gospodarski vrlo napredna.

U odjeljku “Komunistički sofizmi” govori se o ulozi gospodarske proizvodnje kao temelju cijele društvene nadgradnje. Ne poričući važnost gospodarske proizvodnje i njezin utjecaj na duhovni život, u studiji se tvrdi da u društvu odlučujuću ulogu imaju duhovni pokreti. Materijalni uvjeti u marksističkom objašnjenju postaju uzrokom, što je opetovana pogrješka (zamjenjuju se uzrok i uvjet). Tvrdnju da su ideologije odsjev gospodarskih prilika pobija niz činjenica i za to se navode primjeri.¹⁸ Nema trajnih načela za komuniste jer sve podliježe klasnom karakteru pa tako, kaže Vasilj, marksisti smatraju da su načela medicine, kemije, fizike, morala, prava i uopće povijesti promjenjiva, jedino se nekim matematičkim principima priznaje stalnost i sigurnost, ali nisu objasnili zašto.

Marksisti svoju ideologiju ne stavljaju u isti red s ostalima jer na nju ne mogu primijeniti dijalektičke principe a da i ona ne postane iluzorna i lažna kao i ostale. Oni međutim ne tvrde da jedino i isključivo gospodarska proizvodnja određuje tijek povijesti, kako su komunizam shvaćali i tumačili socijaldemokrati i liberali.

Marksisti smatraju da se razvitak gospodarske proizvodnje, kao i sve postojeće, također odvija po dijalektičkim zakonima. U protuslovlju gospodarske proizvodnje uzrokuje se borba klasâ koja je prisutna u svim dosadašnjim društvima. To nužno dovodi do nestanka jednoga i nastanka novoga savršenijeg ekonomskog sustava, da bi se na kraju sve okončalo u proleterskom društvu. Pogonska je snaga ljudske povijesti dakle klasna borba. Ta komunistima najdraža teorija (klasne borbe) u studiji je zauzela najviše prostora i, čini se, ponuđena je njezina korektna analiza. Objašnjavaju se dinamični i statični elementi društva, predstavljaju se teza, antiteza i sinteza, predočuje se teorija o višku vrijednosti, uloga proizvodnih snaga, ekonomske krize, revolucije itd.

Marksovu analizu o “strahovito negativnom djelovanju kapitalizma” Vasilj smatra ispravnom, ali nikako ne odobrava što se Marks i njegovi

18 “U industrijskoj Njemačkoj, poljodjelskoj Hrvatskoj, gorovitoj Švicarskoj, bogatoj Francuskoj i siromašnoj Italiji ogromna je razlika gospodarskog života i proizvodnje, a imamo istu vjeru, kršćanstvo, uglavnom isto građansko pravo, iste socijalne principe” i dalje: “Povijest na ne može pokazati ni jednu zemlju gdje bi gospodarski procvat nastao prije kulturnog procvata nego uvijek protivno.” *Isto*, str. 83.

sljedbenici tomu procesu vesele, umjesto da ga osuđuju.¹⁹ A “najtragičnije je u toj teoriji u borbi klasa to što su njezini pristaše uvjereni da se borbom dolazi do mira, mržnjom do ljubavi, nepravdom do pravde”.

Poznat je Marksov stav o privatnom vlasništvu kao “istočnom grijehu”²⁰ i potrebi njegova ukidanja kao podloge klasne borbe i klasne prevlasti jer ono također proizvodi anarhičnu društvenu proizvodnju. U interesu je proletarijata da sav kapital prijeđe u posjed zajednice pa se to promovira u opću zadaću, a zatim u princip. No, Vasilj upozorava na rusko iskustvo (u vezi s tim interesom) u kojemu je proletarijat i dalje bezočno iskorištavan, samo sada od državnoga kapitala. Pokušaj potpunoga ukidanja privatnoga vlasništva u Rusiji (računajući i osobno vlasništvo) nije uspio te se pribjelo taktici popuštanja, ali princip je ostao isti.

U studiji se daje osvrt na Lenjinova djela *Imperijalizam, zadnja etapa kapitalizma* i *Država i revolucija*. Sažet prikaz prve knjige završava zaključkom da se ponovno nisu ispunila proročanstva komunističkih vođa jer se “koncentracija kapitala nije dogodila na pretkazani način”. Naime, koncentracija kapitala nije se dogodila istodobno s koncentracijom vlasništva, barem ne na Zapadu.

Osnovne informacije o drugoj Lenjinovoj knjizi, u kojoj je iznesen revolucionarni program i metode rušenja imperijalizma, uvođenje vlasti proletarijata i smjer razvoja društva prema komunizmu, čine temeljni sadržaj osvrta. O praktičnim problemu osvajanja vlasti govori se tako da se, zahvaljujući društvenim nepravdama u imperijalizmu, stvara opći nered i države počinju propadati. Ali taj proces, prema komunistima, treba ubrzati i “čim se pruži zgodna prilika dotući državu krvavom revolucijom”. Razdoblje od imperijalizma do komunizma pripada

19 “Njemu [Marksu] je najvažnije da su te nepravde u funkciji poticanja revolucionarnog duha radništva. Njegova primjena klasne borbe se ne odnosi samo na kapitalističko suvremeno društvo nego se primjenjuje na prošlost i budućnost. Glede prošlosti Marks je po svojoj staroj pogrješci generaliziranja proizvoljno primijenio na čitavu povijest činjenice koje jedva odgovaraju njegovu vremenu i uskoj sredini u kojoj je živio. Čitajući njegova izlaganja, čovjek bi mislio da su kapitalistička buržoazija, bespravni proletarijat i borba između ove dvije klase postojali kroz svu povijest ljudskog roda i u svim zemljama” *Isto*, str. 91.

20 “Nagomilavanje materijalnih dobara kod pojedinaca igra, po prilici istu logu u ekonomiji, kao istočni grijeh u teologiji.” Karl MARKS, *Kapital*, BIGZ, Beograd, 1971.

fazi revolucionarne diktature proletarijata. Vasilj prikazuje lenjinističko shvaćanje države, njezinu svrhu u ranijim i suvremenim društvima – kao instituciju koja treba odumrijeti – te napominje kako je tu teoriju o državi opovrgao sam “Staljin sa svojim novim Ustavom, u kome nema govora ni o kakvom odumiranju države”.²¹

U raspravi o pojmu čovjeka i društva u posljednjem poglavlju knjige naglašava se kako marksizam prihvaća materijalistički i ateistički pristup i tim putem izvodi odgovarajuće zaključke. Čovjek se shvaća skupom društvenih konkretnih odnosa. Kako se ti odnosi mijenjaju, tako se mijenja i ljudska priroda. Čovjek se smatra životinjom, višim bićem po stupnju, a ne po vrsti. U skladu s time komunistički se učenjaci još uvijek trude znanstveno dokazati kako čovjek potječe od majmuna.²²

U društvenom smislu komunistički je čovjek proizvođač koji ima svoga idola – tehnički napredak. Inače, čovjek pojedinac ne predstavlja sam po sebi cjelinu nego tek ako je sjedinjen s kolektivom, a ta je veza (materijalni) rad. Vasilj ocjenjuje kako ovi teoretičari dosljedno primjenjujući svoju metodu, a realizatori programa to praktično pokazuju, nastoje dokinuti dostojanstvo pojedinaca, okončati sa slobodom savjesti, osobnim pravima, pravom svetosti, obitelji i ostalim ljudskim slobodama i pravima, smatrajući da su te pojave u duhovnom pogledu ono što je privatno vlasništvo u gospodarskom. Osvrćući se na stav o čovjeku kao društvenom biću, Vasilj ističe da je čovjek kao individuum dio društva; društveno je biće i mora se u tom pogledu podvrgavati zajednici, ali kao osoba, kao duhovno biće, stoji nad zajednicom jer, naposljetku, zajednica mora služiti čovjeku, a tek onda čovjek zajednici.

3. Komunizam i vjera

Čini se kako je ishodište u tezi da “današnje ljudsko društvo, kojega je glavna oznaka duhovna i materijalna nesređenost i bezglavost, misli, da

²¹ V. VASILJ, *nav. dj.*, str. 112.

²² U tome je posebno poznat eksperiment tadašnje znanstvenice Ladagine koja je razočarala naručitelje. Ona je naime, odgajajući vlastito dijete i majmuna, pokušala dokazati kako majmunčetu nedostaje samo dobar odgoj i ono će postati, malne, čovjek. No, majmunčić je spočetka napredovao u motorici i fizičkom rastu, ali je ostao majmunčić. Nema vijesti o tomu što je bilo s djetetom.

bi trebalo dugo čekati, dok Kristova ljubav i pravda pobijede u svijetu, i ako se silom nešto ne učini i ne poboljša, da nikada mirnim putem nećemo dočekati društvenog sređenja i poboljšanja”.²³ Vasilj u cijeloj knjizi polemizira sa stavovima zbog kojih čovječanstvo dugo “luta iz zablude u zabludu”, idući iz zla u gore. Čvrsto se protivi nasilju koje vodi samo goroj nepravdi. Vjeruje da Katolička crkva čovječanstvu može ponudi “pravi moćni lijek”, ali ni ona ne će moći sama dovoljno uraditi bez nje-gove suradnje. Taj preporodni zadatak komunizam ne će niti može izvršiti, iako se iz sve snage upinje predstaviti takvim smisao svoga nastanka i svrhu svoga postojanja.

Za autora je površan svaki pristup koji u komunizmu vidi samo strašilo ili samo nadu. On drži kako se ne treba unaprijed opredjeljivati, nego treba pustiti “komunističke prvake da govore”. Predrasuda se svakako treba osloboditi pa se protivnici komunizma ne će boriti protiv onoga što komunizam nije i ne će zanemariti borbu protiv stvarnih komunističkih zabluda. Na drugoj se pak strani ne će dogoditi da neki prištaše komunizma “vjeruju, tvrde i pripisuju komunizmu što on uopće ne naučava, a pobijaju ono što službeni komunizam naučava”. Vasilj izričito zahtijeva da se dobro upozna ono što se želi pobijati te da se respektira višestran pristup. U tu svrhu nudi svojevrstan povijesni pregled odnosa vjere i komunizma, odnosno njegova nastajanja.

Kao organizirana borba protiv Boga, priprava komunističkoga bezboštva u Europi nije nova stvar nego je “nadmetanje” koje traje od početka svijeta. Suvremeni događaji upućuju na zaključak da ta borba sada dobiva novo značenje, no istom s nastupom boljševičkoga ateizma stvari se radikalno mijenjaju. To je nagnalo i Pija XI. da zabrinuto progovori o suvremenoj opasnosti.²⁴ Kao vjerni sljedbenik Crkve, fra Vendelin Vasilj prati tu zabrinutost te komunizam promatra kao opasnost i kao zabludu. Kratak hod kroz povijest jasno pokazuje da su se ljudi udaljujući od Boga i Crkve sve više približavali komunističkom ateizmu. Prema

23 V. VASILJ, *Komunizam i vjera*, Chicago, 1950. Inače, sintagme i odjeljci u predstojećem tekstu koji su označeni znacima navoda, a nisu označeni brojem uzeti su iz ovoga djela.

24 “Sada gledamo, po prvi put u povijesti, prizore hladno promišljene i brižno pripremane borbe čovjeka protiv svega što se zove Bog ili se poštuje kao Bog.” *Divini Redemptoris*, 1937.

Vasilju, na tom su putu bile tri “velike i sudbonosne zablude”: protestantizam, materijalizam i komunizam.

Iako se ovdje ne će opširnije govoriti o tim “zabludama i opasnostima”, ipak se mora spomenuti autorova akribija u prikazu geneze ateizma počevši od jonske filozofske škole do suvremenoga liberalizma. Nakon što je kršćanska civilizacija u dugom nizu stoljeća preko raznih zabluda dekristijanizirana, zavladao je sekularizam, a umjesto kršćanskoga spiritualizma zavladao su materijalizam i totalitarizam. Makar je komunistička ideologija odbacivala kršćanske principe, ipak je na njihovu temelju dobila najviše pristaša. Pritom Vasilj misli na principe socijalne pravde i općega bratstva ljudi²⁵ koje komunizam “nikada i nigdje nije ostvario”.

Opisujući rusko društvo 19. stoljeća kao primjer plodnoga tla za nastanak i razvoj komunističke ideologije, Vasilj uočava tri dominantne struje u društvenoj dinamici: “slavenofili” (većinom sinovi ruskoga plemstva), “zapadnici” (reformisti koji su po svaku cijenu tražili promjene po uzoru na Zapad, bez obzira odgovara li to ruskim prilikama ili ne) i “inteligencija” (siromašni, naobraženi slojevi bez utjecaja na društveni život, ali vrlo revolucionarni). Osobito je carska vlast nerazumnim postupcima pridonijela rastu nezadovoljstva rastjerujući sveučilišnu mladež po zapadnoeuropskim sveučilištima. Taj emocionalni naboj na individualnom i na općem planu u Rusiji imao je važnu ulogu u stvaranju revolucionarne klime. Stoga su psihološka objašnjenja dobila na značenju pa se u tom smislu govori i o nihilizmu koji je imao čisto vjerske oznake i socijalizmu kao vjerskom pitanju (Berdjajev kaže kako je Dostojevski to najbolje shvatio), iako su vjera i vjerski osjećaji narodnih masa bili temeljito potkopani. Bez inteligencije i njezina ateizma u Rusiji ne bi bilo moguće ni pripremiti ni provoditi revoluciju, kaže Vasilj, jer su socijalističku doktrinu smišljali obrazovani predstavnici bogatih klasa.

Pravoslavna Moskva nije postala ni treći, ni zadnji, ni vječni Rim, kako su sanjali brojni ruski romantičari (tek “treća internacionala”),

²⁵ “Kada su komunisti ta dva kršćanska principa u izkrivljenom, zamamnom obliku iztakli u svome programu, to je ljudima umornim od lutanja izgledalo nešto novo privlačno i slijepo su pristali uz komunizam.” V. VASILJ, *Komunizam i vjera*, str. 70.

nego je ostala pod carevim skrbništvom sve do 1917. godine, potpuno ovisna o svjetovnoj vlasti. Ta je činjenica utjecala na izrazito pasivan odnos Ruske pravoslavne crkve prema narodnim probitcima i na neosjetljivost za brojne nepravde. Glavna mjesta za širenje socijalističkih ideja u Rusiji još u 19. stoljeću bila su sjemeništa za bogoslove. Budući da je većina njih bila iz siromašnih obitelji koje su na svojoj koži izravno iskusile brojne nepravde, sjemeništarci su manje-više otvoreno surađivali s komunistima.²⁶

Svjestan kako nije moguće na malo stranica opisati vjersku psihologiju Rusa, autor upućuje na ugledne ruske pisce: Briana Chaninova, Lava N. Tolstoja, Dostojevskoga, Maksima Gorkoga i druge koji su govorili o “ruskoj duši”, ekstremizmu, karakteru, osjećajima itd. Komunizam dakako nije osvojio Rusiju odjednom i iznenada.²⁷ Iz komunističkih filozofskih načela dosljedno je proizašao borbeni ateizam, smatra Vasilj. U takvu poimanju svijeta vjera je objašnjena kao dio ideološke nadgradnje koja se kao klasna tvorevina treba i mora ukinuti.²⁸

Vjeru komunisti objašnjavaju znanstveno, a pod “znanstveno” podrazumijevaju materijalističko objašnjenje prema kojemu ona stoji u redu s ostalim ideologijama (filozofijom, umjetnosti itd.) kao ostatak iz pretpovijesti. Ono čisto duhovno, metafizičko i nadnaravno, apsolutno niječu jer se radi o fantastičnom odrazu društvenoga i gospodarskoga stanja u ljudskom duhu. Opći je stav marksističkoga nauka da će vjera postojati sve dotle dok postoji nesređeno društvo. No, Vasilj polemizira s pojedinim postavkama također i na toj razini. Poznatu Marksovu “nabrajalicu” o vjeri koja počinje: “čovjek stvara vjeru, a ne vjera čovjeka...” i završava:

26 Tadašnja se vlast s disidentima obračunavala vrlo oštro. “Iz sjemeništa u Tiflisu protjerano je odjedanput 87 bogoslova radi spremanja revolucije u pravom smislu riječi. Ne zaboravimo, da je u istom sjemeništu bio nekoć bogoslov, današnji crveni diktator Staljin – Josip Džugašvil...” *Isto*, str. 85.

27 “Njegov dolazak [komunizma] i nehotice su pripremili: ruski vlastodršci svojim nasiljem i slabom upravom, ruska pravoslavna crkva svojom nesposobnošću i nesnošljivošću, a ruski naobraženi krugovi svojom ekstremnošću i nerazboritošću.” *Isto*, str. 96.

28 Kakva je istina ruskoga ateizma, vidi se iz sljedećega navoda: “Vaša socijalistička vjera ne razlikuje se više od objavljene vjere, kao što se žuti vrag ne razlikuje od plavog vraga. Svaka pomisao na Boga već je razbojnička, Bog je jedna strašna lešina, i pače, i Bog, koji je dobro umiven i očesljan, kao što je Vaš.” Vladimir Ilič LENJIN, “Pismo Maksimu Gorkom”, studeni 1913.; citirano prema V. VASILJU, *Komunizam i vjera*, str. 98.

“Tako je borba protiv vjere posredno borba protiv ovog društva i svijeta čija je duhovna aroma vjera” (*Prilog kritici Hegelove filozofije prava*), on pripisuje velikom utjecaju Feuerbacha od kojega je uglavnom preuzet ateizam. Engels je vatreniji pobornik borbenoga ateizma od Marksa, kao i Lenjin. Vasilj ukazuje na niz nekorektnih zaključaka iz takva pristupa (npr. da je jednoboštvo proizvod grčke filozofije, da je glavni korijen vjere – strah, pogrješku generaliziranja kada se iz uskoga dogleda zaključuje na cijeli svijet i za sva vremena itd.). Marksističkom se učenju o vjeri također osporava bilo kakva mjerodavnost govora o vjeri jer se potpuno oslanja na evolucionističku teoriju koja je znanstveno opovrgnuta. Vjera u Boga prirodna je potreba čovjekova. Razne nas znanosti vode do zaključka, a objava ga samo potvrđuje, da je vjera svih ljudi bila vjera u jednoga Boga, da je vjera čovjekova prirodna potreba čovjeka, da je vjera stara koliko i čovječanstvo.

Vasilj dobro uočava ulogu parola (krilatica) koje ne ovise o istini njih samih. Suvremeni čovjek ne će i ne želi razmišljati i olako prihvaća duhovitu i dobro smišljenu poruku. Tako je izreka: “Vjera je opijum naroda” (a ne “opijum za narod” kako se često pogrješno prevodilo) “postala ugaoni kamen čitavog marksističkog poimanja vjere”. Prema Lenjinu, vjera nije arsenik nego je jednostavna duhova rakija koja vodi do polagane smrti.

Iskrivljivanje katoličkih društvenih načela vrlo je česta praksa u komunističkoj promidžbi. Na brojne napade ateistički usmjerenih mislilaca i praktičara Vasilj nudi katolička društvena načela sređena i izložena u dvjema enciklikama, *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno*, koje su u to vrijeme predstavljale službeni socijalni nauk Katoličke crkve. Iz njih se može jasno vidjeti što je temeljni stav i koji je odnos Katoličke crkve prema osnovnim socijalnim pitanjima. Dakle, shvaćanje privatne svojine kao prirodnoga odnosa i potreba ljudi, osuda kapitalističkoga iskorištavanja radnih masa, zalaganje za poboljšavanjem nepravednih društvenih odnosa, zahtjevi za intervencijom države u gospodarskim odnosima itd. – plod su iskustva koje je Katolička crkva skupljala stoljećima. Stoga Vasilj odbacuje komunističke napade na Crkvu smatrajući ih rezultatom neznanja i zlobe. Jer, nije moguće ne vidjeti toliko razvijenu društve-

nu djelatnost usmjerenu na kulturni, prosvjetni i gospodarski napredak naroda te na učvršćivanja društvene pravde u svijetu. Vasilj drži da je jasne i općepoznate činjenice suviše dokazivati dobronamjernima, a zlonamjernima pogotovo.

Kao predložak Vasiljeve analize protuvjerske taktike (strategije) služe posebno dva članka V. I. Lenjina "Socijalizam i vjera" (1905.) i "Odnos radničke stranke prema vjeri" (1909.). Da u toj taktici ima reda, vidi se i po tomu što se ona strogo drži utvrđenih načela. Dakle, protuvjerska se borba mora mijenjati prema okolnostima mjesta i vremena pa može imati različite forme, otkrivene i prikrivene, nasilne i mirne, prema potrebi i izgledu na uspjeh, ali uvijek sustavno. Posebno je načelo prednost stvarne borbe pred teorijskom. Taktika se razlikuje prema mjestu, odnosno kada su komunisti na vlasti i kada nemaju vlast u svojim rukama. Staru liberalističku parolu "vjera je privatna stvar", koja je u komunističkome miljeu prvi put spomenuta u *Erfurtskom programu* (1891.), komunisti su primjenjivali na poseban način. Proleterima se moglo dopustiti da još privremeno vjeruju, ali "pravi komunisti" nisu mogli imati privatnih stvari niti uvjerenja.

Ovaj se dio analize komunističkoga odnosa prema vjeri sretno i opravdano stavlja u sklop taktike, što se dokazuje jakim argumentima koje navodi i Vasilj. Odgovarajući na pitanje zašto se komunisti otvoreno ne proglase ateistima, Lenjin odgovara kako nema potrebe vjerskim pitanjima davati "časno mjesto" pred gospodarskom i političkom stvarno revolucionarnom borbom. A na drugom mjestu kaže: "Mi ne naglašavamo, niti trebamo naglašavati bezboštvo u svome programu. Mi ne odbijamo, niti trebamo odbijati, da uđu u stranku proleter koji još imaju neke stare predrasude"²⁹ jer "mi ih privlačimo, da ih odgojimo u duhu našeg programa." Zato se, prema Vasiljevim riječima, navodi samorazumljiva i lako dokaziva činjenica kako izgrađeni komunisti pažljivo paze da ne povrijede vjerske osjećaje novih članova. Pogotovo se to odnosi na taktiku u onim državama u kojima komunisti nisu na vlasti. Komunizam ima značenje vjere, o čemu se doduše može diskutirati, no prizna-

29 V. I. LENJIN, *O religiji*.

nje francuskoga pučkofrontaša eliminira mnoge dvojbe. Govor Leona Bluma održan 1925. godine u francuskom parlamentu indikativan je.³⁰

“Dosljedni materijalizam i moral” za Vasilja se nikada ne mogu spojiti.³¹ Pristaše komunizma nisu izgubili moralni osjećaj, no to nije njihova zasluga nego izraz prirodne potrebe njihove duše u kojoj se neovisno o njihovoj volji čuva spoznaja dobra i zla. Ovdje se ne će potanje izlagati Vasiljev stav o komunističkom moralu³² nego se samo ističe njegovo ukazivanje na postojanje suprotnosti između komunističkoga i kršćanskoga morala. Sukladno stavu da komunizam predstavlja svojevrsnu vjeru, u knjizi se govori o komunističkim mitovima. Vasilj spominje one o zemaljskom proleterskom raju i mesijanizmu proletarijata kao dvama osnovnim mitovima.

Odjeljak pod naslovom “Bezbožna djelatnost u Rusiji” u prvi plan stavlja praktične elemente. Riječ je o programu, razrađenoj dinamici, mjerama i postupcima, upravnim, formalnim i neformalnim itd. Budući da je ateizam službena politika vladajuće garniture u Rusiji, protuvjerska se borba vršila otvoreno.³³ VIII. kongres stranke (istaknuti lideri tada su bili Buharin i Preobraženski) u paragrafu 89 i 92 donosi: “Vjera i komunizam nespojivi su koliko u teoriji toliko u praksi...”, a u petogodišnjem se planu zadaje: “uništiti zadnje znakove vjere u Sovjetskoj Rusiji”, iako se plan pravio za gospodarstvo.

Zakonodavna vlast također prati tendencije u izvršnoj vlasti. Ona je također operacionalizacija programa partije. To za posljedicu ima činjenicu da svaki vid vlasti služi probitcima proletarijata i revolucije. Počevši od Sovjetskoga kodeksa od 21. siječnja 1918., Vasilj po paragrafima anali-

30 Taj je zastupnik rekao kako su oni jedna vrsta katoličanstva koja teži za duhovnom vlašću, teži vjeri, ali se ta vjera ne temelji na božanskoj objavi nego na ljudskoj pravdi itd. Usp. V. VASILJ, *Komunizam i vjera*, str. 164.

31 *Isto*, str. 166.

32 Može se tek usput reći kako Vasilj naglašava suprotnost kršćanskoga i komunističkoga morala. Naime, komunističke su pogriješke u skladu s njihovim naukom (jer je pogriješka u nauku, a ne u ljudima), a pogriješke su kršćana u oprjeci s kršćanskim moralnim načelima; komunistički čovjek nema osobne svijesti niti osobne moralne odgovornosti jer je njegova svijest kolektivna svijest proletarijata; moralno je što služi revoluciji, a štetno je što je protiv.

33 “Boriti se protiv vjere, znači, boriti se za komunizam”, geslo je boljševičke stranke. V. VASILJ, *Komunizam i vjera*, str. 182.

zira pojedine zakone i dekrete u kojima je očita licemjernost liberalnoga odnosa prema proklamiranim načelima slobode savjesti i ostalih sloboda. Završni udarac vjeri trebao je zadati dekret od 5. svibnja 1932. koji je sadržavao 118 točaka. Taj “drugi petogodišnji protuvjerski plan”, što su ga potpisali Staljin, Jaroslavski i drugi članovi Vlade, imao je osnovnu i krajnju svrhu istrjebljenje vjere. Inače, protuvjerska borba u SSSR-u raščlanjena je u tri etape: prva od 1918. do 1929., druga od 1929. do 1936. i treća od 1936. nadalje. Ovdje nije moguće izložiti što se sve u kojoj fazi protuvjerske borbe događalo, dovoljno je tek napomenuti kako se nova vlast žestoko i bespoštedno obračunala s vjerom, a osobito grubo s vjerskim institucijama. To je vrijeme “žive crkve” koju su osnovali boljševici da bi se borili protiv legalne Crkve koja je već do 1926. godine propala (ako je vjerovati *Timesu*).

Mora se priznati da impresionira Vasiljeva upućenost u ruske prilike. Posebno je zanimljiv podatak kako se prilikom popisa stanovništva 1936. godine, poslije dviju faza fanatične protuvjerske borbe, oko 70% građana SSSR-a izjasnilo da vjeruje u Boga, pa ta stavka u izvješćima o popisu uopće nije objavljivana. Donekle se može razumjeti zašto su 1942. godine sovjeti organizirali svečanu proslavu Uskrsa jer je tada Sovjetski Savez uistinu loše stajao na svim frontama, ali je teško razumljivo zašto su zapadni saveznici stalno vjerovali u sovjetsku ateističku toleranciju.

Posljednje poglavlje knjige govori o cilju komunizma, odnosno o svjetskoj revoluciji. Pisano je u Americi. Služeći se podacima revija *Unitas* (Pariz) i *Letters de Rome sur l'ateizme moderne*, Vasilj je načinio pregled komunističkih stranaka, njihovih programa, vodećih ljudi, broja članstva, utjecaja u pojedinim državama te komunističkih glasila u svijetu. Najviše prostora pripalo je stanju i prilikama u Hrvatskoj. Tu se objašnjavaju odnosi u Hrvatskoj od 1848. godine, od vremena revolucionarnoga vrenja u Europi, kada su Hrvati pod vodstvom bana Jelačića znatno pridonijeli propasti toga pokušaja. To je Marksa vrlo razljutilo te je napisao mnogo pogrđnih misli o Hrvatima kao nazadnom, sušičavom narodu, umirućoj narodnosti kojoj treba pomoći da što prije nestane s povijesne scene itd.

O djelovanju komunističke stranke u Hrvatskoj u vrijeme monarhističke Jugoslavije napisano je u kratkim crtama kao o zavjereničkom djelovanju koje je imalo cilj denacionalizirati Hrvate. Kao argument za to navodi se podatak da komunistička stranka nije bila zabranjena u Hrvatskoj, a u Srbiji njezin rad nije bio dopušten. Kao ostvarenje tisućljetne želje Hrvata, Nezavisnu Državu Hrvatsku “komunistička klika” nije prihvatila pa je nastao još veći nered koji je prema Vasiljevim riječima svoj vrhunac dosegao 1945. godine, kada su komunisti, ne svojom snagom nego poduprti “zločinačkim ugovorima u Jalti i Teheranu”, osvojili vlast u Hrvatskoj. Tada je nastala vrlo teška situacija za vjeru i vjernike u Hrvatskoj. Za ovu priliku, a u svrhu ilustracije stanja u Hrvatskoj, Vasilj se poslužio povijesnim dokumentom, odnosno “Pastirskim pismom” od 20. rujna 1945. koje je prenio u cijelosti.

4. Na kraju upoznavanja s Vasiljevim pogledima

U knjigama je na poseban način dana ocjena marksističkoga učenja i prakse iz uvjerenja koje je odbacivalo komunizam. Treba reći da je takvo uvjerenje u crkvenim krugovima dominiralo sve do kraja pedesetih godina 20. stoljeća, kada je došlo do određenoga popuštanja između glavne komunističke struje i glavne kršćanske Crkve. Vasilj pripada vremenu koje manje-više slijedi osudu komunizma što ju je izrekao Pio XI. tridesetih godina 20. stoljeća.

Krajem pedesetih godina počinju “dijalozi” između “kršćanina i marksista”, da bi nešto kasnije došlo do uzajamnoga rešpekta ranije nepomirljivih strana. Može se pretpostaviti kako je takva situacija pridonijela osvješćivanju komunista i spoznaji kako u uvjetima nuklearne opasnosti i hladnoga rata ne će biti svjetske revolucije te se treba tražiti nova alternativa ako se ne želi odustati od cilja. Na drugoj strani stoji pretpostavka kako su u Crkvi postali svjesni da je komunizam zauzeo gotovo pola zemaljske kugle, na kojoj će u dogledno vrijeme vjera potpuno iščeznuti ako ne bude pastorizacije. Ili se možda na kraju ispostavilo “da nema apsolutnog protuslovlja između marksističkog stvaralačkog odnosa spram budućnosti i kršćanskog nadalačkog odnosa spram Kristove

Parusije, jer kršćanska eshatološka nada uključuje svojevrsno revolucionarno mijenjanje svijeta kao što i marksistička revolucionarna praksa uključuje svojevrsnu nadu”³⁴ Ali takve spoznaje i pristupi problemima i odnosima padaju u kasnije vrijeme,³⁵ a nas je prvotno zanimalo djelo fra Vendelina Vasilja koje je objavljeno baš u razdoblju sukoba.

U ovom sklopu čini se važnim napomenuti kako Vasilj dolazi u Pariz poslije “Crnog petka” (18. listopada 1929.), poslije objavljivanja i upoznavanja s Marksovom ostavštinom (1929. i 1932.) za koju golema većina vodećih marksista nije ni znala u vrijeme Oktobarske revolucije i revolucionarnih gibanja u Europi dvadesetih godina,³⁶ a zatim sređivanja odnosa između države Italije i Vatikana (1929.), objavljivanja *Quadragesimo anno* i *Non abbiamo bisogno* (1931.), aktualnoga fašizma i nastupajućega nacizma te drugih previranja u svijetu.

Četrdeseta godišnjica enciklike *Rerum novarum* i u tom povodu *Quadragesimo anno* mnoge su, izgleda, naputile “da šutnjom ne zanemare dužnost” te je “pogodna klima” krize korištena ne samo za revolucioniranje radničkih masa nego i za utvrđivanje drukčijega pristupa i ponudu drukčijih rješenja društvenih problema.

Vasiljev duhovni potencijal mogao je odgovoriti na izazove vremena. Idući rubom između znanstvene korektnosti i dnevno-promidžbene provalije, pokušao je i uspio jednostavnim stilom i razumljivim govorom izložiti svoj stav ne padajući u ponor banalizacije. Naime, njegova se diskusija o “aktualnim pitanjima” nije usmjeravala samo na teorijski dio

34 Tomo VEREŠ, *Filozofsko-teološki dijalog s Marksom*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1981.

35 U socijalističkim istraživačkim timovima i dalje se rabila gotovo isključivo marksistička literatura. Tako npr. I. Cvitković u knjizi *Društvo, religija, mladi* (Sarajevo, 1974.) u bibliografiji radova o religiji navodi 122 autora i 257 njihovih radova, a svi su izričito ateističkoga usmjerenja.

36 “...otkrivanje tih spisa (naročito Manuskripta iz 1944. god.) početkom tridesetih godina ovog stoljeća izazvalo (je) oduševljenje kod onih marksista koji su u socijalizmu vidjeli radikalnu humanizaciju ljudskih odnosa...” Predrag VRANICKI, “Predgovor Drugom izdanju”, u Karl MARKS – Fridrich ENGELS, *Rani radovi*, Napredak, Zagreb, 1961., str. 29. (Citat svjedoči o naporu marksističke teorije da revolucionarnoj praksi pridoda humanistički sadržaj.) Može se reći da se Vasilj našao u središtu zbivanja u vjerskoj, znanstvenoj i političkoj domeni te je tu činjenicu iskoristio za svoju temu. Izdavači ostavštine Marksa i Engelsa nisu se skanjivali objaviti i ono što im možda nije išlo u prilog. O tome je tadašnja komunistička promidžba mnogo vodila računa.

nego i na praktičan život. Nema potrebe prigovarati Vasiljevu pristupu u kojemu se znanstveni socijalizam provjerava njegovom praksom. Atribucija “znanstveni” podrazumijeva istraživanje uvjeta, verifikaciju postupaka i predvidivost rezultata. Ako se na temelju utvrđena stanja (činjenica) promovira postupak koji ne donosi predviđene posljedice, onda to ne može nositi oznaku znanstvenosti u smislu kako se to na početku željelo.

U prikazanim djelima kritizira se stav o nasilnu mijenjanju društvenoga poretka kao putu (metodi) koji je jedino moguć po mišljenju revolucionara, a koji se kao takav odbacuje. Na više se mjesta sugerira zaključak da bilo kakva teorija koja nema definiran prvi uzrok i krajnju svrhu ne može pogoditi bitak, a tako ne može djelotvorno ni postizavati željene ciljeve. U tom smislu stoji teza da se sila (kao bitna oznaka bitka?), kao instrument bića ili sam bitak (ili ono pomoću čega on dolazi sam sebi), pokazuje kao onaj lijek koji je gori od bolesti. Revolucija kao izvanredno ubrzavanje povijesnoga razvoja računa na nasilje i bez njega ne bi ni bila to što jest; svoje opravdanje može tražiti jedino u rezultatu svoga nastojanja. I kada pokušamo generalno usporediti osnovna načela vjere (vjera, ufanje i ljubav) i osnovna načela znanstvenoga socijalizma (spoznaja, revolucija, praksa ili jedinstvo teorije /metode/ i prakse), onda možemo naslutiti kakve će ishode takva usporedba polučiti. Vjera će naimpe respektirati tradicionalne krijeposti, a znanstveni će socijalizam kidati okove tradicionalnoga mišljenja i djelovanja računajući na silu (kao aktivan princip).

Čini se kako su kršćanstvo i komunizam imali različita iskustva u primjeni sile. Može li se makar *cum grano salis* kazati kako je kršćanstvo nastajalo pretežito uz pomoć žrtve i trpljenja da bi silu rabilo za održavanje, a da je komunizmu sila pretežito služila za nastanak, a žrtva i trpljenje za opstanak?

Literatura

- CVITKOVIĆ, Ivan, *Religija, društvo, mladi*, Sarajevo, 1974.
- GAVRAN, Ignacije, "Tipologija ateizma", *Nova et vetera*, svezak I., Sarajevo, 1980.
- MARKS, Karl – ENGELS, Fridrich – LENJIN, Vladimir Ilić, *Izabrana djela*, Naprijed, Zagreb, 1963.
- MARKS, Karl – ENGELS, Fridrih, *Rani radovi*, izbor, Naprijed, Zagreb, 1961.
- MARKS, Karl, *Kapital*, BIGZ, Beograd, 1971.
- ORŠOLIĆ, Marko, "Političko-socijalni korijeni ateizma", *Nova et vetera*, svezak I., Sarajevo, 1980.
- *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, uredio i napisao predgovor Marijan Valković, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.
- TUBIĆ, Risto, *Enciklopedijski rječnik marksističkih pojmova*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974.
- VASILJ, Vendelin, *Filozofija komunizma*, Savremena pitanja, Mostar, 1944.
- VASILJ, Vendelin, *Komunizam i vjera*, Chicago, 1950.
- VEREŠ, Tomo, *Filozofsko-teološko dijalog s Marksom*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1981.
- VRANICKI, Predrag, *Dijalektički i historijski materijalizam (i odabrani tekstovi)*, Filozofska hrestomatija 10, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.
- ŽULJEVIĆ, Šefkija, *Ateizam kroz vekove. I. deo*, Sarajevo, 1959.